

A GREAT GREEK ILLUMINIST, EUGENIOS VOULGARIS

Claudiu Cotan

Assoc. Prof. PhD. Habil., „Ovidius” University of Constanța

*Abstract: Evghenie Vulgaris was one of the most important Greek theologians of the 18th century, as well as of the great thinkers and scientists of the European Orthodox space. He also distinguished himself as archbishop through certain modern methods of pastoral service and promotion of real religious tolerance. His work includes a series of works, in which he succeeded in joining Orthodox theological thought and Western scholastic appealing to a series of Catholic publications, where from he extracted, with great wisdom, the elements necessary for a clear presentation of the doctrine of the Orthodox Church. I shall give in the pages of this study some data on the life of this important Orthodox hierarch and his thought on the religious tolerance presented in *Essay on tolerance or on tolerance towards those who do not share our religion*.*

Keywords: theology, sciences, professor, archbishop, publications, pastoral service

Evghenie Vulgaris (Boulgaris), unul dintre cei mai mari teologi greci ai secolului al XVIII-lea, s-a născut în Corfu, în anul 1716, probabil la 11 august, ziua eliberării insulei de sub dominația otomană, pentru care a primit la botez numele de Elevation. Provenea dintr-un neam binecunoscut în insula Zachintos, unde unii dintre înaintașii săi au fost episcopi sau preoți, persoane respectabile prin funcțiile și responsabilitățile pe care le-au avut în timpurile dificile ale ocupației otomane și a dominației venețiene. Tânărul Evghenie a urmat cursurile primare în insula Corfu unde s-a refugiat familia sa din fața presiunii militare otomane. Primul său profesor a fost Ieremia Kabbadias (1693-1766), după care și-a continuat studiile cu Antonie Katephoros, preot și profesor, cu Vichentie Damodos din Cephalonia și Matodie Anthrakites din Iannina. Din dorința de perfecționare a cunoștințelor dobândite și-a continuat studiile în Arta (Epir), unde exista un învățământ supervizat de autoritățile venețiene. După studiile făcute în Iannina s-a îndreptat spre Italia, reușind să studieze la Padova, oraș italian cu o puternică comunitate grecească, dominată se pare chiar de cei proveniți din Corfu. În acest oraș universitar, Vulgaris s-a ocupat cu studierea și învățarea unor limbi străine ca: franceza, italiana, latina și ebraica. Din Padova, unde a studiat matematica cu Giuseppe Suzzi (1701-1764), s-a întors în Zante, fiind ales ierodiacon probabil în perioada 1737-1738, primind la călugărie numele de Evghenie. Arhiepiscopul latin Baltasar Remondini îl caracteriza pe Vulgaris ca fiind un om foarte studios și cu multe calități. De altfel în toate publicațiile sale de mai târziu amintea că este ierodiacon, dar și toate funcțiile pe care le-a ocupat în timp¹.

După o tradiție istorică aflăm că din Veneția, unde exista o veche comunitate grecească, Vulgaris se îndreaptă spre Zante, Corfu unde a rezolvat câteva probleme de familie, apoi spre Ampelakia, localitate aflată între Katerini și Larissa, unde a predat la școala locală câțiva ani. Alte informări îl prezintă pe Vulgaris ca îndreptându-se direct spre Iannina, unde urma să predea la școala particulară a negustorilor Maroutzaioi, care l-au cunoscut în Italia și i-au propus să preia conducerea acestei școli. În cunoscutul oraș grecesc a intrat curând în conflict cu profesorul Mpalanos Vasilopoulos, directorul gimnaziului municipal care îi contesta

¹ Y. Spiteris, *La teologia ortodossa neogreca*, Bologna, 1992, p. 55-65; Daniel Stiernon, „Eugene Boulgaris”, în *La Theologie byzantine et sa tradition*, vol. II, Turnhout, 2002, p. 727.

pregătire intelectuală. Nedorind o dispută inutilă s-a îndreptat spre școala din Kozane. La scurt timp revine în Iannina, de unde este invitat de patriarhul Chiril al V-lea să predea la Marea Școală de la Constantinopol. Patriarhul Constantinopolului îl numește însă, în vara anului 1753, profesor și conducător al Academiei atonite, aflată în incinta Mănăstirii Vatoped și condusă până atunci de renumitul teolog Neofit Kausokalivitul². Petrece la această școală până în 1758/1759, fără a reuși să o aducă la statutul pentru care fusese înființată. Se retrage la Mănăstirea Iviron, unde petrece un timp, și la Thesalonic de unde noul patriarh ecumenic Serafim al II-lea l-a chemat la Constantinopol. La 30 nov. 1759, Vulgaris a predicat în Fanar cu ocazia sărbătorii Sfântului Apostol Andrei producând o bună impresie, determinându-l pe patriarhul Serafim să-l numească profesor la Academia patriarhală. Și aici, Vulgaris a fost atacat de o serie de adversari, printre care s-a numărat și profesorul Dorotei de Mitilene care l-a acuzat de incompetență. Noul patriarh, Samuel (1763-1768; 1773-1774), nu agreea metodele didactice și învățătura de credință predată de Vulgaris. La rândul său Vulgaris era nemulțumit de patriarh pe care l-a criticat într-un discurs. Cu tot suportul domnitorului român Grigore Ghica și cu toate că primește o funcție importantă, dar onorifică în cadrul Patriarhiei, Vulgaris părăsește pământul grecesc. Moisiiodax declara că gestul lui Vulgaris s-a datorat obscurantismului celor care erau chemați să lumineze drumul credincioșilor greci.

În momentul în care se pregătea să se întoarcă la Muntele Athos a fost chemat la București de mitropolitul Filaret Mihalitzis (1753-1760), fost episcop al Buzăului, un grec din insula Zante, călugărit la Muntele Sinai și ajuns egumen la Mănăstirea Sfânta Ecaterina din București³. Vulgaris a răspuns invitației și a stat în București aproape patru ani, dedicându-i domnitorului Constantin Mihail Racoviță primul exemplar din traducerea sa greacă *Politica* lui Bossuet. De la București s-a îndreptat către Germania, unde a rămas mai mulți ani în dorința de a-și consolida cunoștințele dobândite și de a-și îmbunătăți pregătirea în domeniul științelor exacte (1764-1770). Colonia grecească de la Leipzig, unde s-a stabilit era animată de învățatul grec Toma Mandrakases, care a contribuit la tipărirea lucrărilor lui Vulgaris. Într-o scrisoare către Neofit Kausokalivitul, mărturisea că în orașul german a găsit liniștea necesară studiului, mai plăcută chiar decât cea a Muntelui Athos. Atanasie din Paros afirma că în Leipzig, Vulgaris a îndeplinit și obligațiile de paroh al comunității elene. La 25 mai 1765 s-a înscris ca student la Universitatea din Halle și auditor al cursurilor matematicianului Johann Andreas Segner.

Vulgaris era deja cunoscut în multe dintre comunitățile grecești răspândite în toată Europa. De aceea, în iulie 1768 a apărut între candidații la titlul de arhiepiscop de Philadelphia cu reședința la Veneția. Nu a reușit să obțină această onorabilă funcție deoarece în locul său a fost preferat Nichifor Mormores. În Leipzig l-a întâlnit pe contele rus Aleksei Orlov (1737-1808) cu care a leagat o adevărată prietenie. La Berlin se întreținea în discuții științifice cu regele Frederic al II-lea, care l-a prezentat savanților și teologilor din Berlin. Cei doi demnitari l-au recomandat pe Vulgaris împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei (1762-1798), care i-a încredințat traducerea grecească a *Instrucțiunii pentru un nou Cod de legi*. Munca depusă de învățatul grec a mulțumit pe împărăteasă care l-a invitat în anturajul său. Deși la început a refuzat, la insistențele împărătesei, dar și ale contelui Orlov, Vulgaris s-a îndreptat către Sankt-Petersburg, unde a primit funcția de conducător al Bibliotecii imperiale.

În 1775 Sfântul Sinod de la Moscova i-a făcut invitația de a accepta demnitatea de episcop. Cu toate că refuză de mai multe ori această invitație aducând ca impedimente vârsta, bolile de care suferea și necunoașterea limbii ruse, în cele din urmă a acceptat hirotonia sa ca preot. La insistențele împărătesei Ecaterina a fost creată la 9 sept. 1775, o nouă eparhie ce se întindea în Crimeea, locuită de o populație diversă de greci, sârbi, albanezi și români,

² Daniel Stiernon, „Eugene Boulgaris”, p. 730.

³ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.II, EIBMBOR, București, 1994, p. 395.

eliberați de sub ocupația otomană. Vulgaris a fost numit primul episcop al noii eparhii de Slaviansk și Cherson, fiind hirotonit la 1 oct. 1775, în prezența patriarhului ecumenic, a împărătesei și a nobililor de la curte. De altfel patriarhul ecumenic aprobase transferul către Rusia a acestui teritoriu care ținuse tradițional de jurisdicția sa (mitropoliile de Cherson, Gotthia și Kafa). Mitropolitul Evghenie s-a bucurat de aprecierea mitropolitului Platon al Moscovei și a toată Rusai și de protecția împărătesei Ecaterina. El îl informa pe prietenul său Nichifor Theotokes în octombrie 1775 de imensitatea eparhiei pe care o păstora și despre reședința sa de la Poltava, unde ajungea la 23 octombrie 1775, instalându-se la Mănăstirea Înălțarea Sfintei Cruci. Vechiul profesor și-a îndreptat atenția, așa cum era de așteptat atenția, către instrucție și educație. Pentru aceasta a înființat o școală în incinta propriei sale mănăstiri la conducerea căreia l-a adus pe Theotokes, solicitând totodată Sfântului Sinod ajutor financiar pentru a ridica un seminar teologic, solicitare care însă a rămas fără răspuns. Datorită greutăților întâmpinate în pastorație și dorinței sale de a se dedica studiului și-a înaintat demisia propunând în locul său pe bunul prieten Nichifor Theotokes, un teolog cu deosebite calități, autor al unor lucrări științifice și teologice de valoare. Împărăteasa Ecaterina a aproba demisia sa în 1779 și oferea renumitului mitropolit o pensie anuală considerabilă.

Anul următor, 1780, Evghenie a candidat pentru a doua oară la ocuparea postului de mitropolit al Philadelphiei-Italia, fiind preferat în locul său mitropolitul de Zante.⁴ Din Poltava s-a stabilit la Cherson în Crimeea unde a stat șapte ani. A plecat din Cherson în 1788 după ce și-a vândut o parte din bibliotecă generalului G. Potemkin (1739-1791). Alte cărți din biblioteca sa au ajuns la Universitatea din Kazan și la Gimnaziul din Ecaterinoslav.

În cele din urmă s-a stabilit la Sankt Petersburg, fiind numit membru al Academiei Imperiale, unde s-a remarcat ca unul dintre cei mai activi membri ai acestei prestigioase instituții de cultură. După moartea lui Theotokes (31 mai 1800) s-a retras la Mănăstirea Sfânta Treime-Alexandru Nevski, unde a mai trăit câțiva ani. A murit la 27 mai 1806, fiind înmormântat la Mănăstirea Sfânta Theodora-Alexandru Nevski. Spre sfârșitul vieții sale Vulgaris a lăsat în limbile greacă și latină un catalog al operelor sale editate și needitate, intitulat *Conspectus operum Editorum atque Ineditorum*, în limba latină fiind trecute un număr de 61 de lucrări⁵. Dintre lucrări, deosebit de importante sunt cele teologice, legate de comentariile la Sfânta Scriptură și la operele Sfinților Părinți.

Dintre lucrările dedicate exegezei biblice și comentariilor la operele Sfinților Părinți amintim: *Αδολεσχία Φιλόθεος* – un comentariu biblic la Pentateuh; *Σπαρτίον εντριτον* (Firul triplu – Eccl. 4, 12). O lucrare istorică *Primul secol după Hristos*, a fost tradusă în limba română de mitropolitul Veniamin Costache al Moldovei, în 1830. Vulgaris s-a preocupat și de publicarea unor lucrări ale Sfinților Părinți. Dintre lucrările Părinților Bisericii amintim tipărirea la Halle în 1768 a lucrărilor lui Theodoret de Cyr, dar și a *Biografiei lui Theodoret de Cyr*. La Leipzig a tipărit o lucrare *Purtător de cuvânt al Sfântului Augustin*, dedicată acestui părinte bisericesc la fel ca și lucrarea *Viața Fericitului Augustin*.

Dintre lucrările dogmatice amintim: *Θεολόγηκον* – o lucrare teologică sub formă de manual tipărită la Veneția în 1872; *Contra latinilor* - publicată la Constantinopol în 1756; *Răspunsul unui ortodox* – publicată la Halle în 1775; *57 de Capitole* - o lucrare a Sfântului Marcu Eugenicul, mitropolitul Efesului, publicată la Sankt-Petersburg în 1797; Iosif Briennios, *Opere I-II*, lucrare publicată la Leipzig în 1768; Iosif Briennios, *Opere III*, publicată la Leipzig în 1784; Theophil Corydaleu, *Scrisoare dogmatică*, publicată la Sankt-

⁴M. Manoussakas, *Lettere petrercali inedite (1547-1806) agli arcivescovi di Filadelfia in Venezia ed alla confraternita dei Greci ortodossi*, Venise, 1968, p. 97. D. Russo, „O scrisoara a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română”, în *Revista istorică română*, nr. 1, 1931, București, pp. 7–31.

⁵ Daniel Stiernon, „Eugene Boulgaris”, p. 737.

Petersburg în 1797. Între lucrările dogmatice amintim și *Ορθόδοξος ομολογία* – o mărturisire de credință ortodoxă publicată la Amsterdam în 1767.

Doctrina lui Evghenie Vulgaris

Vulgaris a activat în secolul luminilor, un veac presărat cu numeroase controverse religioase. Deși cleric, Vulgaris și-a format o cultură enciclopedică exprimată prin numeroase studii despre științele exacte. Compune o lucrare de muzică publicată la Trieste, în 1868, în care precizează importanța utilizării muzicii. O atenție deosebită o rezervă studierii gramaticii, în special lui Theodor Gazes. Adept al unei limbi grecești clasice, Vulgaris folosește și greaca vulgară. Se preocupă de istorie, în special de ca legată de istoria biblică când scrie despre Zaharia, tatăl Sfântului Ioan Botezătorul, dar și despre împăratul Traian, despre data creștinării rușilor, despre imperiul otoman și lupta albanezilor pentru independență și politica Rusiei în spațiul ortodox. Vulgaris este interesat și de etnologie datorită numeroaselor călătorii pe care le-a făcut în viața sa într-un spațiu european vast din care a lăsat importante însemnări în care ne apar și elemente legate de tradițiile, felul de viață și preocupările diferitelor popoare.

În cea ce privește gândirea sa filosofică, aceasta e conturată în lucrarea *Logica*, ce se caracterizează printr-o trecere în revistă a gândirii filozofice grecești, a gânditorilor medievali și a scolasticilor latini. O abordare foarte severă o face operelor teologilor greci pro-latini și politiciii imperiale unioniste a lui Mihail al VIII-lea Paleologul. Critica sa se îndreaptă și către Bessarion (1399-1472) pe care îl învinuiește de trădare a ortodoxiei⁶. În filozofie introduce o serie de termeni noi, dar și problema existenței lui Dumnezeu, recunoașterea revelației ca principiu euristic dominant. Subliniază importanța reflecției filozofice în elaborarea dogmelor religioase pe baza Sfintelor Scripturi fără a pierde din vedere transcendența misterului divin.

Ca teolog, Vulgaris este considerat ca fiind primul autor grec modern care a alcătuit un tratat de teologie dogmatică, lucrare la alcătuirea căreia s-a inspirat din operele unor autori greci ca Vikentios Damodos (1700-1752), Nicolaie Koursoulas (1602-1652) și Gheorghe Koressios (1566-1660). În această lucrare folosește operele Sfinților Părinți: Clement Alexandrinul, Vasile cel Mare și Fer. Augustin, dar și monumentală operă a lui H. Tournely (1658-1729), profesor la Sorbona, *Praelectiones theologicae*, I-XVI, Paris, 1725-1727. Lucrarea lui Vulgaris dovedește influența occidentală cel puțin asupra formei dacă nu și asupra conținutului lucrării. Modelul acesta de manual va fi imitat și de teologii greci din secolul al XX-lea, H. Androutsos și P. Trembelas. Cea ce este interesant în teologia sa este faptul că folosește citate patristice numeroase din Părinții latini și chiar din trei antipalamiți notorii: Grigorie Akindinos, Manuel Kalekas și Iosif de Metone. Totuși nu citează din *Mărturisirile de credință* din secolele XVI-XVII. Menționează însă controversele teologice latine, tomismul și scotismul, dar și pe o serie de teologi latini ca Petru Lombardul, Toma de Aquino, Bonaventura, Bellarmin, C. Baronius (1542-1621) și D. Petau (1583-1662), din care citează fragmente importante.

Vulgaris este fidel doctrinei ortodoxe a celor șapte sinoade ecumenice. Totuși nu ignoră tradiția istorică latină, pomenind de sinodul de la Constantinopol întrunit în 869-870, care l-a condamnat pe patriarhul Fotie, precizând însă că zece ani mai târziu un alt sinod l-a reabilitat pe Fotie. Amintește însă și de conciliile catolice pe care aceștia le consideră ecumenice, de la Lateran I la Trento, dar care nu sunt acceptate de ortodocși. În teologia sa abordează toate temele dogmatice majore: Sfânta Treime, Sfinții Îngeri, hristologia,

⁶J. Gill, *East and West in the Time of Bessarion. Theology and Religion*, în „Rivista di studi bizantini e neoellenici” (RSBN), 15 (1968), pp. 3-27; Vezi J. Monfasani, *Byzantine Scholars in Renaissance Italy: cardinal Bessarion and Other Emigres*, Aldershot, 1995.

antropologia, Biserica și Sfintele Taine, eshatologia, purcederea Duhului Sfânt, primatul papal, Euharistia, mariologia și purgatoriu.

Cunoaștem momentul în care la palatul lui Frederic al Prusiei, în cadrul unei reuniuni unde se găseau creștini de diferite confesiuni s-a retras din dezbaterile teologico-filosofice despre moarte, din dorința de a nu intra în polemică cu cei de altă confesiune. Deși dovedește în teologia sa o atitudine ostilă față de uniaticism, dobândită cu siguranță la Athos, rămâne ca un teolog ce-și apără credința dar arată și toleranță față de cei de altă credință. Condamnă mai cu seamă violența pornită din convingeri religioase și se oprește la exemplul Cruciadei a IV-a și la cruzimea manifestată de catolici față de ortodocși la ocuparea Constantinopolului. Pentru a se combate acțiunile greco-catolice propune împărătesei Ecaterina a Rusiei: promovarea unui cler ortodox devotat, cu o trăire religioasă care să influențeze în bine pe credincioși și formarea unui învățământ la care să aibe acces și copiii de alte confesiuni. *Eseu despre toleranță* este principala lucrare a lui Vulgaris despre raportul ortodocșilor cu eterodocșii în care încurajează evitarea controverselor religioase⁷. În cea de a doua parte a acestei lucrări prezintă îndemnul către cler, în special către episcopi care sunt apărătorii și garanții dreptei credințe. Ierarhii să nu folosească niciodată forța și pedeapsa fizică pentru a recupera pe inamicii Bisericii. Să nu se urmeze exemplul Bisericii Catolice care a întreprins războaie și a adus vărsare de sânge în luptele cu ereticii, în special prin acțiunile Inchiziției. Biserica să folosească doar armele spirituale. În cea de a treia parte a esului său Vulgaris se adresează suveranului, folosind discursul filozofului Themistios despre împăratul Jovian (364) în care vorbește de suveranul ce a restaurat creștinismul și a adoptat o politică religioasă bazată pe toleranță. Vulgaris accentuează necesitatea ca suveranul să nu fie indiferent religios, ci să facă cunoscut cuvântul lui Dumnezeu care vrea ca toți oamenii să ajungă la cunoștința adevărului și la mântuire.

Eseu despre toleranță sau despre toleranța față de cei care nu ne împărtășesc religia

1. Toleranța, pe care latinii o numesc tolerantia și pe care noi o putem numi și tolerantism, nu este altceva decât dispoziția afabilă și echitabilă a unui suflet evlavios, care dintr-o conștiință râvnitoare are o purtare rezonabilă și abilă față de cei care încalcă rânduielile credinței, pentru a-i îndrepta pe unii și pentru a preîntâmpina răul, la alții. Ea îi îndură cu răbdare și resemnare pe călcătorii de lege, fiindu-i milă de slăbiciunile lor și prevăzând și împiedicând pierderea și coruperea celorlalți de către aceștia. Dar ea nu acționează niciodată în chip tiranic, cu cruzime sau lipsă de omenie față de ei.

2. Omul tolerant trebuie să aibă o evlavie fierbinte, pentru a nu fi indiferent. Într-adevăr, indiferentul nu simte nicio pasiune. Impasibilul și indolentul sunt nesimțitori. Or, cum se va întrebuița nesimțitorul, față de ce anume sa va arăta el tolerant? Iar cel căruia îi este totuna dacă se crede una sau alta, ce atenție ar arăta el față de ceea ce trebuie crezut? Pentru el, cele ale credinței nu înseamnă nimic, întrucât nu are o credință sigură. Un asemenea om nu este propriu zis tolerant, ci nereligios. Așa erau, pare-se, romanii. Desigur, ei pretindeau că respectă o anumită religie, dar le acceptau și pe toate celelalte. Astfel, când era vorba de obiectul cultului, alegerea între „fie acesta, fie acela” era foarte aproape de „și acesta și acela”. Or, acela care este gata să accepte indiferent ce credință, „fie așa, fie altfel”, arată limpede că nu are nicio credință adevărată în suflet. Romanii au stăpânit popoarele străine prin puterea armelor dar, la rândul lor, s-au supus cultelor străine, pentru a lega și mai tare de ei popoarele subjugate, prin legătura unei religii comune. Într-adevăr, ei spuneau: „Fie ca zeii barbarilor să fie tot atât de numeroși ca zeii romanilor, cu condiția ca barbarii să fie supuși romanilor! O mulțime de zei să ne conducă în chip nevăzut, pe noi și întreaga lume, dar în

⁷Vassa Conticello, Evgenios Boulgaris, *Essai sur la tolerance* (1768), în „Etudes balkaniques. Cahiers Pierre Belon” 5 (1998), p. 207-223; Vassa Conticello, «Eugène Boulgaris, Essai sur la tolérance ou De la tolérance de ceux qui ne partagent pas notre religion», dans Carmelo Giuseppe Conticello, Vassa Conticello (dir.), *La théologie byzantine et sa tradition II* (Corpus christianorum), Brepols, Turnhout 2002, pp. 839-848.

ceea ce privește lumea văzută, Roma să fie singura care conduce!”. Nu se vede oare aici că interesul politic este singurul luat în seamă și că evlavia lasă locul acestui interes politic? Cei despre care vorbim nu sunt toleranți. Iar cei care-i laudă pe romani pentru aceasta arată că ei înșiși și-ar fi plecat cu ușurință genunchii în fața *Diis minorum gentium*.

3. Omul tolerant trebuie să fie drept și afabil, iar nu tiranic și violent. Să fie compătimitor și iubitor de oameni, nu crud și bestial. Să urmărească zidirea și tămăduirea, nu respingerea și distrugerea. Să fie un îndreptător înțelept, nu un prigonitor agresiv. Căci altfel, la ce bun să mai polemizezi? În sfârșit, să fie tolerant, dar nu indulgent. Pentru ca toleranța să fie o virtute, ea trebuie să rămână la distanță egală între două extreme, excesul și lipsa. Excesul este indiferența de care vorbeam mai înainte, lipsa este ceea ce primește astăzi numele de fanaticism. Lipsa de râvnă este un exces de toleranță. Excesul de râvnă este o lipsă de toleranță. De o parte religia (θρησκεία) pe de alta toleranța (ανοχή) se întâlnesc în termenul de toleranță religioasă (ανεξιθρησκεία) și alcătuiesc numele și lucrul. Indiferentul nu este tolerant în religie (ανεξιθρησκος) căci nu are religie (θρησκεία). Cât privește fanaticul, nici el nu este, căci el nu are toleranță (ανοχή). Primul nu-și face griji dacă credința ar dispărea cu totul din lume, sau dacă este atât de denaturată încât ar deveni de nerecunoscut. Cel de-al doilea nu-și află odihna până ce nu-i vede șterși de pe fața pământului pe toți cei care nu cred ca el. Primul este lipsit de râvnă. Al doilea are râvnă, dar este nepotrivit și nechibzuit. Fără râvnă, primul este o zăpadă care îngheață. Prin râvnă sa fierbinte, al doilea este un foc care mistuie. „Râvnă va lipsi celor care sunt fără cunoștință” (Romani 10, 2) și „iuțimea focului va mistui pe cei potrivnici” (Evrei 10, 27). Râvnă însoțită de judecată și judecata însoțită de râvnă, iată ce înalță statuie.

4. Omul tolerant trebuie să fie înflăcărat și conștient. Dar în ce constă această conștiință? Și pe ce se întemeiază judecata care decurge de aici? Râvnă pentru credință este o datorie, o lucrare și o luptă, care nu trebuie să folosească decât mijloacele îngăduite de credință pentru apărarea religiei și să se abțină de la cele pe care credința nu le îngăduie. Într-adevăr, omul evlavios și credincios are îndatorirea să acționeze potrivit credinței sale, respectând tot ceea ce aceasta propovăduiește și oprindu-se de la tot ceea ce ea interzice. Doar uneltele și mijloacele care au întemeiat-o la început, care au răspândit-o, au întărit-o și au asigurat-o în întreaga lume, sunt singurele folosite, puternice și eficiente pentru apărarea credinței. Care sunt aceste mijloace? Nu voi vorbi aici despre principiul credinței, despre izvorul și cauza sa dintâi, care este iluminarea venită de sus și lumina pe care Dumnezeu o revarsă asupra omului. Nu voi vorbi despre acea suflare suprafirească, „Duhul suflă unde voiește” (Ioan 3, 8), nici despre harul lucrător (δραστήριο χάρις) picurat în sufletele credincioșilor de către „Iisus, începătorul și plinitorul credinței” (Evrei 12, 2). Cuvântul meu privește mai curând cauzele secundare, servile și omenești. Se ocupă de mijloacele pe care Mântuitorul le-a dăruit ucenicilor săi, prin cuvintele și lucrările Sale, pentru a desăvârși învățătura evlaviei datorată lui Dumnezeu și pentru a răspândi credința mântuitoare în întreaga lume. Acestea sunt propovăduirea: „Mergeți în toată lumea și propovăduiți Evanghelia la toată făptura” (Marcu 16, 15). Învățarea și expunerea precisă și clară a dogmelor divine: „Învățați toate neamurile (...) să păzească toate câte v-am poruncit vouă” (Matei 28, 19-20). Într-adevăr, învățătura (διδασκαλία) este urmată de ascultarea (ακρόασις) acesteia, iar ascultarea este urmată de credință (πίστις), care are loc prin mijlocirea auzirii (ακοή): „Cum vor crede în Acela de Care n-au auzit? Și cum vor auzi, fără propovăduitor?” (Romani 10, 14). Semnele dumnezeiești, puterile, tămăduirile și lecurile, atunci când pronia îi învrednicește de astfel de daruri pe propovăduitorii Evangheliei: „În numele Meu, demoni vor izgoni, în limbi noi vor grăi, șerpi vor lua în mână” (Marcu 16, 17-18). Îndelungile rugăciuni ale Bisericii lui Dumnezeu și, după pilda Mântuitorului, rugăciunile stăruitoare ale celor evlavioși pentru ajutorarea celor care se îndepărtează de credință: „Iar Eu M-am rugat pentru tine, să nu piară credința ta” (Luca 22, 32). Și,

deasemenea, întoarcerea spontană a celui care a greșit și pocăința sinceră a învățătorului: „Și tu, oarecând, întorcându-te, întărește pe frații tăi” (Luca 22, 32). Iată de ce, David, pocăindu-se după căderea sa în păcat, spune: „Cu duh stăpânitor mă întărește” (Psalmi 50, 13). Iar dacă este întărit, făgăduiește să-i învețe pe ceilalți și să-i facă să se întoarcă: „Învăța-voi pe cei fără de lege căile Tale și cei necredincioși la Tine se vor întoarce” (Psalmi 50, 14). Să adăugăm la acestea viața în Dumnezeu și purtarea virtuoaasă. Făcându-l pe propovăduitor vrednic de crezare, ele întăresc prin pilda cea bună propovăduirea cuvântului credinței și îl arată pe acesta lucrător și roditor: „așa încât să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru Cel din ceruri” (Matei 5, 16). Așadar, lucrarea este înaintea învățaturii: „a face și a învăța” (Fapte 1, 1). Astfel, învățătorul se înfățișează înaintea lui Dumnezeu ca un om cu experiență, un lucrător care nu se rușinează, propovăduind cuvântul adevărului. Atenția sa mereu trează și râvna sa lucrătoare dovedesc celui care-l ascultă că învățătorul său are menire de sus și că țelurile sale nu sunt omenești: „Tu fii treaz în toate, suferă răul, fă lucru de evanghelist, slujba ta fă-o deplin!” (II Tim 4, 5). Stăruința și continuarea îndemnului și a învățaturii, când mai blând, când mai aspru, atunci când este nevoie: „Propovăduiește cuvântul, stăruiește cu timp și fără de timp, muștră, ceartă, îndeamnă, cu toată îndelungă-răbdare și învățătura” (II Timotei 4, 2). De altfel, pedepsele pentru neascultare sunt duhovnicești: oprirea de la sfânta împărtășanie, excomunicarea, osândirea bisericească pe pământ urmată de osândirea în ceruri: „Orice vei lega pe pământ, va fi legat și în ceruri” (Matei 16, 19). Acestea sunt mijloacele prin care ucenicii Domnului au primit porunca să răspândească credința. Prin aceste mijloace au edificat-o, prin ele au transmis-o urmașilor lor, ucenicilor și celor care i-au urmat, cerându-le să lupte până la capăt pentru a o răspândi și a o întări. Desigur, nu se vede aici nici violență, nici oprinare. Prigonirile, constrângerea, suferințele și chinurile trupești sunt prohibite, carurile nu o iau din loc, fierul și focul nu sunt scoase în față, nu se varsă sânge. Și dacă vreodată în biserică a curs un sânge bine plăcut Domnului, acesta a fost al celor care învățau evlavia și nu al celor care primeau învățătura. Știm că superstiția și nelegiuirea au încercat adesea să se impună prin mijloace violente și tiranice; dar evlavia adevărată, credința unică, dreaptă și neprihănită, în Hristos – niciodată. Într-adevăr, această credință este pe deplin dumnezeiască și cerească. Cum ar putea ea folosi mijloace monstruoase și violente? Având un țel suprafiresc și duhovnicesc, ea caută mijloace asemănătoare. Neîngăduite și de neiertat, nepotrivite și necuvenite, mijloacele violente și tiranice puse în slujba credinței sunt pe deasupra ineficace și dăunătoare. Cel care nădăjduiește ca prin violență să-i atragă pe ceilalți la propria sa religie, arată limpede că nu înțelege ce înseamnă credința sau ce este voia omului. Credința în cele dumnezeiești este voința care se supune de bună voie oricărei învățături date de Dumnezeu. „Fides in credentium voluntate consistit”, spune Fer. Augustin în tratatul său *De praedestinatione sanctorum*, „credința constă în asentimentul voinței la realitățile credinței”. Voința este o putere care se înclină în mod liber, atunci când mintea consideră că-și poate da asentimentul. Credința este voită de ea însăși și voința este stăpână sieși și inviolabilă. Astfel, suprimând libertatea, violența elimină voia; iar suprimând voia, elimină credința. Violenta poate face astfel ca, acolo unde mintea se opune, capul să încuviințeze, ca gura să mărturisească ceea ce părerea respinge, ca limba să rostească ceea ce inima nu poate îndura. Dar, ea nu poate niciodată să dea roadele unei credințe autentice și sincere. Înainte de a ajunge pe buze prin cuvânt, mărturisirea mântuitoare trebuie să se înrădăcineze în inimă prin credință. „Căci cu inima se crede spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire” (Romani 10, 10). Crezi? Mărturisești cu bucurie. Mărturisești sub constrângere? Ai crezut? Violenta te poate face ipocrit, dar nu te poate face credincios. Te poate face înșelător, dar nu prieten al lui Hristos.

5. Acestea fiind spuse, întrucât folosirea violenței este nepotrivită și inconsecventă, omul tolerant trebuie să se slujească de metodele unui medic experimentat și învățat, în cazul

unui om cu totul necredincios sau parțial corupt în credința sa. Aici, țelul urmărit nu este altul decât vindecarea bolnavului. Ori, pentru a ajunge la vindecare este nevoie de leacurile potrivite. Astfel, prima îndatorire a toleranței este să caute și să utilizeze leacurile cele mai potrivite. Dacă este cu puțință să se folosească leacuri blânde și nedureroase, care pot vindeca fără durere, acestea trebuie alese. Dar dacă nu sunt de ajuns (ca în metoda samarineanului care la început l-a spălat pe bolnav cu ulei, apoi cu vin (Luca 10, 34), trebuie înlocuite cu un tratament mai aspru, mai greu de suportat și mai sever. Dacă vrei, poți folosi chiar fierul și focul. Dar un fier care înțeapă fără a ucide, un foc care arde fără să mistuie. Căci trebuie întotdeauna respectat jurământul medicului: fie să vindeci, fie să nu dăunezi. Cu toate acestea, dacă bolnavul suferă de o boală incurabilă, dacă onctuositatea uleiului îi este la fel de inutilă ca tăria vinului, dacă leacurile blânde sunt tot atât de neputincioase ca și cele aspre în a-i alunga pătimirea – căci Scriptura scrie: „Ne-am îngrijit de Ierusalim, dar nu s-a tămăduit” (Plângeri 2, 13) – medicul nostru trebuie să lase pacientul să plece, considerând cazul său ca fiind disperat. Dar să nu înceteze a-l compătimi, a fi iubitor de oameni și a-i fi milă, cu bunăvoință și simpatie, de situația fără ieșire a nefericitului. Mai mult, medicul are o a treia îndatorire de îndeplinit, și anume, să se gândească și la mântuirea celorlalți. Dacă vede că răul este molipsitor și dacă îi stă în putere – altfel, să-i roage pe cei puternici să o facă în locul său – să poruncească ca bolnavul să fie îndepărtat de cei sănătoși pentru ca infecția să nu se răspândească și răul să nu se împrăștie molipsind mulțimea. Iată regulile toleranței pentru bolile religiei.

Pentru cel care este bolnav în credința sa, leacurile blânde și nedureroase sunt următoarele: aducerea la cunoștința tuturor, în chip nepătimaș și pașnic, a părerii greșite, cuvintele simple și integre ale învățaturii Sfintei Scripturi și Părinților, sfatul prietenesc, părerea moderată, învățătura iubitoare, lacrimile venite din inimă și vărsate pentru el. Leacurile mai tari și mai aspre sunt următoarele: râvna fără opreliști, respingerea directă și fără ocolișuri, pedeapsa aspră, oprobriul apăsător, amenințarea indignată și pomenirea pedepselor și canoanelor bisericești. Dacă unele sunt inutile și celelalte fără efect, nu mai rămâne decât să-ți pierzi nădejdea cu cel încăpățânat și să-l părăsești. Într-adevăr, trebuie să te îndepărtezi și să te desparți de el ca de un nelegiuit și sacrileg și să-l înlături de pe trupul Bisericii ca pe un mădular mort și putrezit, pentru ca răul și stricăciunea să nu ajungă și la celelalte mădulare, care sunt sănătoase. Dar, despărțirea de trupul Bisericii (neapărat legată de o intenție filantropică și prietenească, și îndeplinită cu toată răbdarea necesară), nu se face în același fel cu simplul creștin, cu cel care deține o slujire în ierarhia bisericească și cu cel care are puterea politică și care conduce. Într-adevăr, omul tolerant se întâlnește în aceste trei situații, dar cu deosebiri. Iată de ce, considerăm că este necesar să descriem în acest studiu felul în care simplul creștin trebuie să folosească toleranța față de heterodocși, cum trebuie să o facă Biserica și în ce chip puterea regelui și puterea politică.

6. Fiecare dintre credincioși, luat în parte, trebuie să fie în același timp înflăcărat și prudent față de cei care au o părere diferită. Și aceasta, cu bun simț, cu discreție, indulgență și măsură. În primul rând, să fie un om înflăcărat și nu un certăreț cârcotaș. Înflăcărat: dacă auzi o părere greșită, întoarce-te, fii îndurerat, întristează-te, astupă-ți urechile cu amândouă mâinile și repetă spusele Sfântului Policarp: „O Doamne, în ce vremuri m-ai făcut să trăiesc!”. Dacă se cere părerea ta evlavioasă și adevărată, mărturisește cu sinceritate: „Iată ce gândesc, iată ce cred”. Dacă ești întrebat pentru ce și ști să răspunzi, nu ezita să o faci pe loc, „să fiți gata întotdeauna să răspundeți oricui vă cere socoteală despre nădejdea voastră, dar cu blândețe și cu frică” (I Petru 3, 15). Dar dacă nu ești învățat și nu știi să te aperi, trimite-l pe interlocutorul tău la niște persoane care-i pot răspunde: „i-a poruncit (...) arată-te preotului” (Luca 5, 14). Dar gândește-te și să te informezi și să te luminezi tu însuși asupra acestei probleme de la persoanele competente. Cu toate acestea, să nu ajungi un cârcotaș zgomotos și neîndreptățit, alergând după heterodocși și stârnind cu orice prilej discuții și

dispute dogmatice. Într-adevăr, aceste dezbateri nu dau naștere decât la iritare, la certuri, conflicte, bătălii și altercații, mereu fără nici un avantaj. „Ferește-te de întrebările nebunești, știind că dau prilej de ceartă” (II Timotei 2, 23). În al doilea rând, dacă cineva se angajează într-o discuție cu un heterodox, să fie plin de râvnă și să nu se poarte ca un inspector acru, agitat și pătimaș. În general, în toate convorbirile dialectice este de preferat ca interlocutorii să fie calmi, pașnici și așezați. Căci, acela care rămâne imperturbabil în discursul său și-și păstrează liniștea gândirii, își expune argumentele cu mai multă precizie și îndemănare. Cât despre cel care ascultă, poate urmări și accepta acest discurs fără a se enerva sau a se simți jignit. Dar calmul și sângele rece sunt în mod deosebit necesare în discuțiile despre credință. Într-adevăr, dezbaterile și convorbirea despre cele dumnezeiești trebuie făcute în chip dumnezeiesc. „Dumnezeu este nepătimaș. Iată de ce cei care vorbesc despre El, trebuie să o facă fără patimă”, îi scria Hristofor Emporokometes lui Nikolas Papadopoulos, răspunzând cu indulgență evanghelică obiecțiilor pătimașe și grosolane ale acestuia (în Prologul manualului său despre purcederea Sfântului Duh).

Lupta pentru credință este o luptă duhovnicească. Aici trebuie să domnească duhul blândeții și al indulgenței și nu duhul polemicii și al disputei. „Un slujitor al Domnului nu trebuie să se certe, ci să fie blând față cu toți, destoinic să dea învățătură, îngăduitor, certând cu blândețe pe cei ce stau împotriva” (II Timotei 2, 24-25). Când omul evlavios își apără dogma într-o astfel de dispoziție pașnică, iluminarea dumnezeiască îi vine în ajutor: „Eu vă voi da gură și înțelepciune, căreia nu-i vor putea sta împotriva nici să-i răspundă toți potrivnicii voștri” (Luca 21, 15). Dar când suflă duhul nestăpânit și violent al pornirilor umane, când arde focul furios și nestăpânit al ardorii și al îndârjirii, nu te poți aștepta nicidecum la un ajutor de sus, nici nu poți nădăjdui în atenția lui Dumnezeu. „Va fi vijelie năpraznică ce va despica munții și va sfărâma stâncile, dar Domnul nu va fi în vijelie. După vijelie, va fi cutremur, dar Domnul nu va fi în cutremur; după cutremur va fi foc, dar nici în foc nu va fi Domnul” (III Regi 19, 11). În sfârșit, toate aceste lucruri vehemente, impetuoase și violente încetează. „Iar după foc va fi adiere de vânt lin și acolo va fi Domnul” (III Regi 19, 12). În al treilea rând, credinciosul să fie înflăcărat și să nu aducă injurii și insulte la adresa părerii și religiei străine. Într-adevăr, la ce bun să te mânie fără rațiune și să te dezlanțui fără rușine împotriva părerilor heterodocșilor? În scrisorile atribuite admirabilului Dionisie Areopagitul, constatăm că acest Părinte al Bisericii a îndurat injurii din partea celorlalte religii atunci când i-a scris așa-numitului Sosipatru, preot fanatic, indiscret și grosolan, care credea că face vreo ispravă insultând și injurând pe oricine nutrea o altă credință. Dionisie condamnă, așadar, atitudinea greșită a acestui om: „Să nu te crezi învingător, Sosipatru, aducătorule de jertfe, pentru că înfierezi o doctrină pe care o crezi condamnată. Să nu-ți închipui că pentru faptul că le-ai respins judicios, ai demonstrat prin aceasta valoarea pozitivă a propriei tale afirmații”. Și îl sfătuiește să se abțină a mai adresa injurii celorlalți și să nu se desfete decât cu apărarea adevărului: „Dacă-mi dai crezare, iată ce vei face: vei înceta orice polemică și vei învăța cele adevărate, astfel încât învățăturile tale să fie de nezdruncinat”. Același Dionisie, răspunzând marelui preot Policarp, pentru a se apăra de insultele și jignire sofistului Apolofan (DPA. 1, 290) care îl acuza de paricid pe motiv că „folosea împotriva grecilor chiar bunul grecilor, în chip necinstit”, se dezvinovățește de acuzații, declarând că nu a voit să intre în polemici și dispute nici cu grecii, nici cu alții. „În ce mă privește, n-am polemizat niciodată după câte știu, nici cu grecii, nici cu nimeni altcineva”. Și atribuie aceasta unui motiv foarte pertinent, și anume: credinciosul poate cunoaște adevărul, îl poate mărturisi cum se cuvine și explica, fără a se îndârji împotriva părerii celorlalți. Căci adevărul strălucește cu propria sa lumină, în timp ce eroarea se distruge singură prin propria sa obscuritate. „Cred într-adevăr că este de-ajuns ca oamenii de bine să poată cunoaște și expune adevărul așa cum este în realitate. De îndată ce acest adevăr, oricare ar fi el, este demonstrat cu corectitudine și fără eroare, de îndată ce este limpede

stabilit, prin acest fapt orice afirmație străină, chiar dacă ar lua masca adevărului, se va arăta străină adevărului, așa cum se prezintă în sine, neasemănătoare, specioasă mai curând decât autentică”. Apoi, clarificând acest motiv, revine la ceea ce spusese la început: „Convins de acest principiu pe care-l consider bun, nu am provocat niciodată vreo polemică nici cu grecii, nici cu alți adversari, ci îmi ajunge pentru început (deie Domnul să reușesc!) să cunosc adevărul și, odată cunoscut, să-l expun cum se cuvine”.

Te vei întreba poate cu uimire: atunci nu trebuie, oare, să lăudăm și să primim textele antieretice pe care Părinții Bisericii le-au scris împotriva heterodocșilor? Credinciosul nu are oare datoria să respingă și să osândească vorbăria ereticilor și să le combată nelegiuirea nerușinată? „Nu, răspunde Pachymeres, în „Paraphrasis-ul” său, Părintele Bisericii (Dionisie) nu a spus că trebuie să ne oprim de la a respinge și a condamna părerile necredincioșilor”. Dar, așa cum spuneam mai înainte, nu e de nici un folos să o facem. De altfel, atunci când acest lucru nu este nici necesar nici cu folos, nu este potrivit pentru credincios să se arunce în dispute cu grăbire și insolență. Credinciosul nu trebuie să intre în lupta pentru credință decât atunci când nevoia o cere. Iar atunci când intră, trebuie să se lupte fără injurii sau insulte. „El nu trebuie să se angajeze (în luptă) și să se ridice împotriva celorlalți din propria sa inițiativă, ci trebuie să ia cuvântul doar atunci când poate fi de folos celorlalți, când greșeala iese învingătoare și când credincioșii sunt tulburați”. Iar în acest caz, trebuie mai întâi să expună adevărul cu precizie, apoi să facă astfel ca greșeala să tacă: „În acest caz, trebuie mai întâi să expună adevărul cu precizie, apoi se poate folosi și de respingere împotriva răzvrătirii necredincioșilor”. Astfel, în aceste altercații, principalul scop al combatantului nu este de a respinge și de a osândi, ci de a învăța și a lumina. Țelul său nu este de a-și impune părerea, ci de a câștiga pe fratele. „Fără a căuta victoria, ci îndreptarea fraților săi”. Așadar, credinciosul trebuie să fie plin de râvnă, dar nu un cărcotaș certăreț și vorbăreț, un inspector acru și grosolan, un nerușinat care jignește și își bate joc de cei care au o părere diferită de a lui. Dar să fie și prudent. Aceasta este cea de-a doua calitate pe care am citat-o mai înainte. În ce chip să fie prudent? Ferindu-se pe cât se poate de otrava lor și ocolindu-le tovărășia și discuțiile, atunci când știe că îl pândesc ca niște șerpi și încearcă cu lașitate să-i pună piedici. Dar la această prudență se adaugă o alta, moderată, aprobată și potrivită unui creștin, care constă în a face deosebirea dacă heterodoxul ne este apropiat sau ne este străin, dacă se numără printre ai noștri sau printre vrăjmașii noștri. Și fiindcă aici este o deosebire, omul zelos trebuie să se poarte în chip felurit cu unul și cu celălalt.

Cel care suferă de boala părerii sale greșite, este oare dintre cei care ne sunt – sau se prefac că ne sunt – apropiați? Fiind fratele nostru, o tulbură el oare pe maica noastră Biserica, cea care i-a dat naștere, încălcându-i fără rușine sfintele învățături și porunci? Își bate el joc de îndemmurile și de sfaturile fraților săi, disprețuiește pedeapsa și judecata sfintelor canoane? Nu pune nici un preț pe hotărârea bisericească de a fi oprit de la împărțășanie? Se lasă cumva pradă întinăciunii, perversiunii și înșelării fiilor sănătoși ai credinței? Întrucât astfel a rătăcit și a păcătuit fără nădejde de tămăduire, el singur își agonisește osândă. Așa că trebuie să fugim, pe cât putem, atât de orice legătură lăuntrică și duhovnicească cu acesta, cât și de apropierea sa exterioară și vitală. Și aceasta din două pricini: în primul rând, pentru a nu-i îngădui, printr-o apropiere dezinteresată și necugetată, să pervertească sufletele celor mai naivi și să împrăștie aluatul cel rău în toată frământătura. În al doilea rând, pentru a-l pedepsi cumva și a-l face să fie stânjenit de îndepărtarea noastră, lucru care l-ar putea trezi și determina să se întoarcă. În orice caz, dacă întoarcerea nu are loc, aceasta este pedeapsa dreaptă și potrivită pentru apostazia sa. În legătură cu aceasta, porunca Domnului este limpede: „Dacă mâna ta sau piciorul tău te smintește, taie-l și aruncă-l de la tine” (Matei 18, 8). „Dacă ochiul tău te smintește, scoate-l și aruncă-l de la tine” (Matei 18, 9). Dacă fratele tău nu te va asculta, nici pe tine, nici pe ceilalți, „iar de nu va asculta nici de Biserică, să-ți fie ție ca un păgân și un vameș” (Matei 18, 17). Mai este deasemenea porunca apostolică: „De

omul eretic, (...) depărtează-te” (Tit 3, 10). „V-am scris în epistolă să nu vă amestecați cu desfrânații” (I Corinteni 5, 9). „Să nu vă amestecați cu vreunul care, numindu-se frate, va fi desfrânat, sau lacom, sau închinător la idoli, sau ocărător, sau bețiv, sau răpitor (și toate acestea din convingere și cu o neascultare stăruitoare și de neîndreptat). Cu unul ca acesta nici să nu ședeți la masă” (I Corinteni 5, 11). Părinții gândeau la fel: „Omul eretic trebuie ocolit”, „Rupeți legăturile cu cei răi și îndepărtați-i ca pe niște mădulare putrezite”. „Îndepărtați-l, să nu dea boala lui și celorlalți”. Așa și făceau întotdeauna oamenii religioși și statornici în credință. Potrivit, Sf. Policarp, Sf. Irineu povestește că, într-o zi, pe când Evanghelistul Ioan se ducea să facă baie la termele publice din Efes, a auzit că eresiarhul Cerint se afla acolo și se îmbăia. Ucenicul Domnului a tresărit și a plecat, strigând: „Să fugim, să nu se prăbușească termele peste noi, căci înăuntru se află Cerint, dușmanul adevărului!”.

În Istoria ecleziastică citim că locuitorii din Samosata nu mai voiau să intre la băile unde se spălase Eunomius arianul. Și mai citim că, văzându-și mingea că se rostogolește sub picioarele catărului pe care ședea episcopul Lucian, cel atins de boala lui Arie, și care trecea întâmplător pe acolo, copiii locuitorilor din Samosata au aprins deîndată un foc și au aruncat acolo mingea, pe care nu îndrăzneau să o mai ia înainte de a fi purificată (așa credeau ei) prin foc. Desigur, zelul apostolului va părea aspru și zadarnic, superstiția celor din Samosata naivă, evlavia copiilor, copilărească. Dar prima povestire dă mărturie de o învățatură prin fapte, pe care apostolul le-a adresat-o efesenilor proaspăt veniți la credință, învățându-i să se păzească pe cât era cu puțință de Cerint impostorul, care încerca cu stăruință să le pervertească credința și să-i hrănească cu erezie. Cât privește aversiunea celor din Samosata și a copiilor lor, este de lăudat și vrednică de urmat neîncrederea lor privitoare la cele mai mărunte lucruri legate de cei care căutau să-i atragă în nelegiuirea ariană. În asemenea lucruri, nu trebuie să te gândești la fapta însăși, ci la scop și la urmări. Apostolul le-a recomandat corintenilor să „nu se amestece și nici să nu șadă la masă” cu unii ca aceștia (I Corinteni 5, 11). Desigur, faptul de a-i întâlni sau de a sta cu ei la masă este în sine indiferent, dar prin așa ceva se pot strecura stricăciunea și pieirea.

Astfel, încetarea oricărei comuniuni externe păstrează deosebirea internă. „Dacă nu trebuie să împărțim cu aceștia masa obișnuită, cu atât mai puțin să o facem cu ospățul cel mistic și dumnezeiesc”. Cel dintâi este folositor, cel de-al doilea este absolut trebuincios. Iată cum trebuie să se poarte omul evlavios față de creștinii care cad în neascultare și-și încalcă propria credință, și pe care Pavel și Evanghelia îi desemnează prin „vreunul care, numindu-se frate” (I Co 5,11) etc. Dar ce trebuie să facă față de cei care își afirmă fățiș apartenența la hoarda străină? Este limpede că, în acest caz, Apostolul nu ne dă aceeași poruncă. Nu ne învață să folosim aceeași prudență și aceeași rețineră față de ei. Îi deosebește cu înțelepciune de cei care poartă numele de frați și îi numește „străini de această lume”. Iar atunci când vă spun, le scrie el corintenilor, „să nu vă amestecați” etc., nu vorbesc despre aceștia, nici „despre desfrânații acestei lumi, sau despre lacomi, sau despre răpitori, sau despre închinătorii la idoli” (I Co 5,10). La care Teodoret răspunde: „Nu vă cer nici să vă separați cu totul de cei care vă sunt străini în credință”. De altfel, o asemenea poruncă ar fi fost zadarnică, căci credincioșii ar fi trebuit atunci să caute o altă lume pentru a trăi în ea. „Căci ar trebui atunci să ieșiți din lume; ceea ce înseamnă că ar trebui să fiți trimiși într-o altă lume” spune Teodoret. „Căci ar fi trebuit să căutați o altă lume” spune Teofilact. Apoi, adaugă că nu noi trebuie să-i judecăm pe străini, pe eterodocși și pe cei care au o părere diferită. Pe ei îi va judeca Dumnezeu: „De ce să-i judecați pe străini? Nu-i judecați pe cei care sunt în Biserică? Pe străini îi va judeca Dumnezeu”. Evident, din toate acestea, omul credincios învață cum trebuie să-i suporte pe cei care sunt de o religie și de o învățatură diferită și ce măsuri să ia pentru a se păzi și a se feri de ei.

Eterodoxul este desigur exterior credinței noastre, fie că nu a intrat niciodată înăuntru, din necredință, ca păgânul sau iudeul, fie că a ieșit din ea, s-a rătăcit și și-a urmat propria părere, ca schismaticul sau ereticul. Prudența omului credincios față de ei constă mai întâi în a lua seamă cu grijă la necredința unora sau la părerea greșită a celorlalți, pentru a nu se lăsa purtat de ei. Constă deasemenea în a nu încuviința ca aceștia să aibă vreun oarecare ascendent asupra propriei sale credințe. Neputându-și astupa urechile, așa cum am spus, să le poată răspunde și să-și apere credința cu evlavie, arătându-se îndurerat față de toți cei care vor să-l influențeze. Iată în ce constă prudența. Cât privește abținerea, aceasta se referă doar la preocupările spirituale. În rest, putem folosi cu toată libertatea relațiile și raporturile noastre exterioare cu ei, cu echitate și iubire de oameni, păstrându-ne relațiile de cetățeni, menținând toate drepturile și îndatoririle umane față de ei, iubindu-i, cinstindu-i și tratându-i ca pe toți ceilalți membri ai societății noastre. Să ocolești doar legăturile spirituale cu aceștia, chiar dacă viața ta de cetățean de obligă să păstrezi o anumită familiaritate mundană cu ei. Ferește-te de ateism, de erezie și de schismă, nu de ateu, de eretic și de schismatic. Sau atunci, ocolește-l pe ateu, pe eretic și pe schismatic, dar nu pe om. Întoarce spatele părerii sale, nu firii sale. Întrucât cea dintâi este străină și diferită, trebuie să ne îndepărtăm de ea și să o urâm. Dar cum cea de-a doua este familiară și apropiată, ea merită milă și simpatie, uneori ocrotire și îngrijire. În pilda Mântuitorului, samariteanul s-a arătat apropiat de iudeu și a fost lăudat (Luca 10, 30-37). Prin urmare, n-ar trebui ca și iudeul, la rândul său, să se arate apropiat de samaritean?

BIBLIOGRAPHY

- Conticello, Vassa, „Evgenios Boulgaris, *Essai sur la tolerance* (1768)”, în *Etudes balkaniques. Cahiers Pierre Belon*, 5 (1998), pp. 207-223.
- Conticello, Vassa, «Eugène Boulgaris, *Essai sur la tolérance ou de la tolérance de ceux qui ne partagent pas notre religion*», în Carmelo Giuseppe Conticello, Vassa Conticello (dir.), *La théologie byzantine et sa tradition II* (Corpus christianorum), Brepols, Turnhout, 2002, pp. 839-848.
- Gill, J., *East and West in the Time of Bessarion. Theology and Religion*, în „Rivista di studi bizantini e neoellenici” (RSBN), 15 (1968), pp. 3-27.
- Manoussaka, M., *Lettere petrercali inedite (1547-1806) agli arcivescovi di Filadelfia in Venezia ed alla confraternita dei Greci ortodossi*, Venise, 1968.
- Monfasani, J., *Byzantine Scholars in Renaissance Italy: cardinal Bessarion and Other Emigres*, Aldershot, 1995.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.II, EIBMBOR, București, 1994.
- Russo, D., „O scrisoara a lui Evghenie Vulgaris tradusă în limba română”, în *Revista istorică română*, nr. 1, 1931, București, pp. 7-31.
- Spiteris, Y, *La teologia ortodossa neogreca*, Bologna, 1992.
- Stiernon, Daniel, „Eugene Boulgaris”, în *La théologie byzantine et sa tradition*, vol. II (Corpus christianorum), Brepols, Turnhout, 2002.